

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

Diplomski rad

Tema:

Institucionalizovani metodi suzbijanja političkog nasilja

Mentor: dr Dragan Simeunović

Student: Vojislav Ristivojević, 670/02

Beograd, 2007.

I UVOD

Kroz ljudsku istoriju, periodi mira uvek su bili samo kratki predasi između ratova. Iako nam se možda čini da je čovečanstvo prevazišlo nasilne načine razrešavanja sukoba, da su demokratija, poštovanje ljudskih prava, međunarodne institucije i ugovori dali jedan novi okvir za nenasilnu komunikaciju, praksa nas svakodnevno surovo demantuje. Broj ratova u dvadesetom veku premašuje zbir nekoliko prethodnih. Najsuroviji režimi se predstavljaju kao demokratski i nesmetano opstaju na vlasti. Međunarodno pravo se često krši, jer u anarhičnom sistemu ne postoji centralni autoritet koji bi svojom silom garantovao njegovu sprovođenje. „Pravda bez sile je nemoćna, a sila bez pravde je tiranska“ govorio je Paskal, s toga ćemo u ovom radu, navesti jasne razlike između političkog nasilja i legitimne prinude.

Manifestacije političkog nasilja su uvek bile raznovrsne, jedino se kroz epohe i prostore menjala njihova relativna zastupljenost. Istoričari poznaju „doba ratova“, „doba revolucija“, „hladni rat“ i sl. Česte su i klasifikacije država po njihovom odnosu prema slobodi, pa imamo „istočne despotije“, „lacionoameričke diktature“, „zemlje iza gvozdene zavese“, „imperijalističke sile“, „osovinu zla“ itd. Ova podela se ne poklapa sa formalnim klasifikacijama političkih sistema, pošto uvek u sebi sadrži politički određenu dimenziju neprijatelja. Iako instrumentalne i pejorativne, ove (dis)kvalifikacije često su veoma osnovane i tačne. Ukoliko iz političkog razloga svrstamo državu u „osovinu zla“, vrlo verovatno je da se može i nešto naučnije odrediti dominantni oblik (nasilnog) političkog opštenja koji je karakteriše. Isto važi i kada ta „zla“ država osudi „imperijalističkog osvajača“. Pokazaćemo kako je princip nasilne komunikacije (političkog nasilja) uvek prisutan, a ponekad i dominantan u međunarodnim i unutardržavnim odnosima. Navešćemo teorijsko određenje, najčešće pojavne oblike i izvršioce političkog nasilja, sa posebnim naglaskom na religijski motivisan terorizam.

Iako rasprostranjeno i sveprisutno, nasilje je, bar formalno, uvek neprihvatljivo. Međunarodni subjekti i državni organi intenzivno rade na njegovom suzbijanju, ili pak, pribavljanju legitimiteta za svoje nasilne akcije. Izgradnja jake demokratske države, zasnovane na vladavini prava i zakona, kao i uspostavljanje „reda i poretka“ u međunarodnom sistemu pokazali su se kao relativno uspešni mehanizmi kanalisanja nerazrešivih protivurečnosti interesa. Ipak, pravna sigurnost i red se moraju obezbediti i sa

druge strane, odnosno mogućnošću legitimne prinude. Institucionalni kapaciteti koji garantuju sprovođenje prava su pre svega vojska, policija, obaveštajne i bezbednosne službe.

Iako najvidljivije i veoma učestale, vojne intervencije su više izuzetak nego pravilo u međunarodnim sukobima. Čak i kada nastupe, one su samo „nastavak politike drugim sredstvima“, odnosno vrhunac neprijateljske spoljne politike. Njima prethode drugi oblici ugrožavanja suvereniteta i pravnog poretka, kako spolja tako i iznutra. Ove akcije, usled svoje često ilegalne prirode i veoma specifičnih načina sprovođenja, za nosioca po pravilu imaju obaveštajne („tajne“) službe i specijalne vojne i policijske jedinice. Takođe, njima se najbolje može parirati sličnim strukturama koje rade na zaštiti prihvaćenog načina života date političke zajednice.

Iz navedenih razloga, veći deo ovog rada posvetićemo upravo obaveštajnim i bezbednosnim službama. Opisaćemo metode rada, organizaciju službi, strukturu obaveštajnog ciklusa, probleme i napetosti na relaciji odlučioći – obaveštajni sistem, kao i savremene tendencije – privatizaciju i „*outsourcing*“. Sprečavanje zloupotreba državnog aparata prinude, nadzor i kontrola službi, reforme i zakonski okvir delovanja biće obrađeni u posebnom poglavlju.

U poslednjem delu rada biće obrađen problem odnosa bezbednosti i slobode. Da li koristi koje donosi pojačan nadzor pojedinaca nadmašuju cenu po privatnost i slobodu, pitanje je koje se često postavlja u svetlu mera preduzetih u borbi protiv terorizma širom sveta. Elektronski sistemi izviđanja i prismotre napreduju znatno brže nego pravo koje reguliše njihovu upotrebu. Prigovor o stvaranju društva totalne kontrole nije sasvim bez osnova, jer je upravo kontrola protoka informacija prvi korak ka uskraćivanju građanskih prava i sloboda.

Pokušaćemo ovim radom da ukažemo na adekvatne metode suzbijanja političkog nasilja, primerene pretnjama kojima je data politička zajednica izložena i njihovu pravilnu primenu u kontekstu savremenog demokratskog društva.

II ODREĐENJE POLITIČKOG NASILJA

Neophodno je bliže odrediti pojam političkog nasilja, odnosno navesti njegove specifičnosti. Nasilje kao takvo, može se definisati kao “oblik ljudske delatnosti u kome se direktno ili indirektno koristi sila; ono je delatnost kojom se neki čin, aktivnost, radnja ili proces otpočinja, vrše ili zaustavljaju, odnosno održavaju ili razaraju nasuprot volji i intenciji ostvarenja interesa i zadovoljenja potreba objekta nasilja ukoliko je svestan, odnosno nasuprot njegovoj unutrašnjoj (prirodnoj) strukturi ili zakonitostima, ukoliko se ne radi o čoveku”.¹ Nasilje je oblik komunikacije, sa tim što mora biti zadovoljen uslov postojanja stvarne ugroženosti objekta nasilja.

Nešto uži pojam predstavlja socijalno nasilje, koje i za subjekat i za objekat uzima čoveka, odnosno društvo i društvene institucije. Ono podrazumeva postojanje različitih interesa između subjekta i objekta nasilja. Ono nikada nije socijalnoontološka datost, već je otuđena i otuđujuća delatnost nastala usled neizgrađenosti autentične ljudske komunikacije.

Političko nasilje se može odrediti kao primena sile u sferi politike, odnosno nasilje izvršeno nad svešću, telom, životom, voljom ili materijalnim dobrima stvarnog ili pretpostavljenog političkog protivnika.² Za razliku od društvenog, koje u neodređenoj meri spaja racionalne i iracionalne momente, političko nasilje ima izraženiju racionalnu komponentu.

Uzroci nasilja su mnogobrojni, ipak mogu se svrstati u dve osnovne grupe: teorije uslovljenosti, po kojima društveni uslovi i iskustva pojedinca stvaraju svest o korisnosti nasilja za ostvarivanje ciljeva, i teorije prirođenosti po kojima je nasilje duboko usađeno u ljudsku prirodu. Kod političkog nasilja prevladava racionalna komponenta, tako da prirođenu ljudsku agresivnost usmerava ka ispoljavanju u sferi društvenog života, odnosno političke borbe. Ono je uslovljeno postojanjem sukoba interesa klasa, etničkih, religijskih i drugih grupa i nepostojanjem mogućnosti za njihovo nenasilno razrešenje.

¹ Simeunović, Dragan, 2002. *Teorija politike*, Beograd: Nauka i društvo, str. 151.

² *Ibid.*, str. 152.

2.1. Određenje legitimne prinude

Mnogobrojne definicije političke vlasti uvek imaju jednu zajedničku komponentu. Ona podrazumeva monopol legitimne prinude. Dok se politička vlast, definisana kao institucionalizovana moć, odnosno sposobnost da se efikasno izazove potčinjavanje lica milom ili silom³, u modernom društvu uobličava u državu i njene institucije, njen osnov legitimiteta je nešto teže odrediti. Pitanje koje se postavlja je čime se opravdava vlast čoveka nad čovekom i zašto se moramo pokoravati tuđim nalogima i onda kada su oni u suprotnosti sa našim interesima?

Odstupanje vlasti od traženja legitimnosti pretvara takvu vlast u uzurpatorsku, a nalaženje iste u *de facto* poslušnosti ili pravu oslobođenom pravde vodi državu u krizu ili diktaturu. Demokratska država, na koju ćemo se ograničiti u ovoj analizi, svoj legitimitet nalazi u saglasnosti većine građana koji je doživljavaju kao pravomernu i nepristrasnu, funkcionalnu po pitanju socijalne integracije i ograničenu zakonom.⁴

Ovaj legitimitet se crpi iz slobodne volje građana izražene na izborima. Iako posredovana parlamentom, odnosno predstavnicima, narodna suverenost daje pravo državnom aparatu da sprovodi volju građana, odnosno većine. Ipak, sprovođenje volje većine nasuprot manjini ne može biti osnov za ugnjetavanje te manjine. Širi konsenzus izražen kroz Ustav, prihvatanje građanskih prava i sloboda daje mogućnost za učešće u donošenju odluka svima koji poštuju propisane procedure.

Prinudu država može sprovoditi samo protiv onih koji negiraju te procedure i ugrožavaju slobodno prihvaćene demokratske institucije. I onda odgovor države mora biti srazmeran (najmanji moguć), strogo po procedurama i pravilima i pogađati samo one koji to ugrožavanje vrše.

³ Tadić, Ljubomir, 1996. *Nauka o politici*, Beograd: Bigz, str. 118.

⁴ *Ibid.*, str. 127.

III VRSTE I IZVRŠIOCI POLITIČKOG NASILJA

3.1. Vrste političkog nasilja

Mnogobrojni su kriterijumi po kojima je moguće klasifikovati političko nasilje. Navešćemo neke tipologije vrsta nasilja:

- prema sadržaju: fizičko i psihičko
- prema načinu vršenja: direktno i indirektno
- prema nosiocu: individualno i kolektivno
- prema rasprostranjenosti: masovno i punktualno
- prema vremenu trajanja: trenutno i dugotrajno
- prema racionalnoj usmerenosti i primerenosti: racionalno i iracionalno (često shvaćeno kao svesno i nesvesno)
- prema odnosu ka pravnoj regulativi: strukturalno (čiji se vršilac ne može konkretno utvrditi, a shvata se kao nasilje struktura društva nad pojedincem) i institucionalizovano (regulativom obuhvata sve članove društva, može biti pravno utemeljeno sprovođenje moći, ali i protivpravno zadiranje institucija u život pojedinca putem prinudnih mera)

Pojavni oblici političkog nasilja su:

- prosti: pretnja silom, prinuda, pritisak, psihofizičko zlostavljanje, političko ubistvo i samoubistvo, atentat, diverzija i sabotaza
- složeni: nasilni protesti, pobune, neredi, nemiri, terorizam, subverzija, represija, teror, ustanak i rat

Potrebno je napomenuti da složeni oblici nisu prosta celina više osnovnih, već njihov međuzavisan, dinamičan i često protivurečan spoj. Ukratko ćemo opisati svaki od ovih pojava oblika političkog nasilja.⁵

⁵ Navedeno prema: Simeunović, Dragan, 1989. *Političko nasilje*, Beograd: Radnička štampa.

Pretnja silom je oblik indirektnog nasilja sa ciljem realizacije odgovarajućih interesa kroz izazivanje straha od povrede fizičkog integriteta i narušavanja identiteta, ili povrede teritorijalnog integriteta u slučaju države. Nasilje je samo ona pretnja silom koja jeste ili izgleda ozbiljna i ostvariva onome kome se preti.

Prinuda kao radnja podrazumeva nasilje kao direktnu ili indirektnu upotrebu sile, npr. putem pritisaka, pretnje silom s ciljem ostvarenja interesa, namere i volje subjekta koji prinuđuje, obično suprotnih interesima, namerama i pre svega volji onoga koji se prinuđuje. Objekat nasilja biva privoljen na vršenje ili nevršenje određene radnje koje vode realizaciji interesa onog koji prinuđuje.

Pritisak se javlja kao oblik nasilja onda kada se računa s interesom onoga na koga se pritisak vrši da očuva svoje identitetne resurse, odnosno ono što ima ili ono što jeste, po cenu odgovarajućih ustupaka koji vode ostvarenju interesa onoga ko pritisak vrši. Pri tome se bitno ne narušava integritet moći onoga na koga se pritisak vrši.

Mučenje kao oblik političkog nasilja je vid svesnog interpersonalnog nasilja koje obuhvata niz bolnih i ponižavajućih ali racionalnih postupaka kojima se politički protivnik želi kazniti, poniziti ili prinuditi na davanje određenih informacija.

Političko ubistvo se može definisati kao ideološki, odnosno politički motivisanu trajnu fizičku eliminaciju stvarnog, potencijalnog ili pretpostavljenog političkog protivnika, kao vid sankcije zbog njegovog političkog ubeđenja ili delanja, ali i preventivno. Može poprimiti masovna dimenzije, kada se politički protivnik generalizuje (npr. na etničku grupu) i ono je tada uvek institucionalizovano. Ono uvek izaziva suprotan efekat, odnosno rađa još veći otpor pogođene grupe. Kada se sprovodi protiv pojedinca, političko ubistvo dobija oblik smrtne kazne za političko krivično delo.

Političko samoubistvo je vid političkog protesta i simbolički akt kome u osnovi leži težnja da se samouništenjem ukaže na neke odnose u datom društvu. Prelazan slučaj između političkog ubistva i samoubistva čine oni slučajevi gde izvršilac ubistva takođe gubi život, npr. bombaši samoubice.

Atentat je uvek čin protiv života relativno važne političke ličnosti. Može biti uspešan ili ne, po čemu se razlikuje od političkog ubistva. Zasniva se na uverenju da istoriju prave carevi, kraljevi i predsednici, odnosno na precenjivanju uloge jedne ličnosti u usmeravanju društvenih tokova.

Diverzija u shvatanju nešto širem od rasprostranjenog vojnog, podrazmeva svaku tajno organizovanu akciju usmerenu na neočekivano nanošenje štete stvarnom ili

potencijalnom protivniku kroz uništenje ili oštećenje nekog njegovog materijalnog objekta ili ljudstva, u cilju slabljenja njegovog političkog, vojnog, ekonomskog i moralnog potencijala. Kao akt direktnog nasilja moguća je kako u miru, tako i u ratu.

Sabotaža je tiho i prikriveno delovanje od strane pojedinaca i grupa sa ciljem dezorganizacije rada i nanošenja materijalne štete, kako konkretnoj radnoj organizaciji tako i celom društvenom poretku.

Neredi su one forme političkog protesta koje se ispoljavaju kroz asocijalno i destruktivno, politički motivisano ponašanje grupe aktera. Karakteriše ih direktna upotreba sile, simbolički sadržaji i ograničena mogućnost delovanja na izmenu vladajuće strukture i uređenja. Nerede uvek prati delovanje gomile. Nagonsko, emotivno i sugestivno ponašanje pojedinaca oslobođenih osećaja lične odgovornosti. Boljim organizovanjem, neredi mogu prerasti u nemire ili ustanak.

Nemiri podrazumevaju dosezanje određenog nivoa svesti učesnika o nekoj društvenoj pojavi ili problemu, odnosno sopstvenom položaju i stanju u društvu. Nastaju pretežno kroz ideološko i političko delovanje.

Demonstracije su najčešća forma ispoljavanja nemira. Njihova odlika je javnost u organizovanom, planskom i ciljnom masovnom izražavanju nezadovoljstva i nesaglasnosti sa određenim političkim stanjem, zbivanjima i procesima. Solidarnost među učesnicima i saglasnost sa mišljenjem akcionog jezgra koje planira i vodi demonstracije su njihova bitna odlika. U njima je uvek istovremeno izraženo protivljenje jednom i podrška drugom političkom subjektu.

Pobuna je vid lične, grupne ili kolektivne aktivnosti na suprotstavljanju oficijelnom, legalnom, priznatom ili nametnutom vođstvu. Nastaje usled nesaglasnosti sa postojećim ili planiranim stanjem i odnosima i nemogućnosti postizanja ciljeva učesnika mirnim putem, odnosno usled procene da se izgledi ostvarenja ciljeva povećavaju sprovođenjem nasilne akcije.

Štrajk glađu je specifičan vid autodestruktivnog, politički motivisanog protestnog ponašanja koje predstavlja svesno i sistematsko političko nasilje nad sobom. Može rezultirati i smrću štrajkača. Ovo je veoma medijski atraktivan vid pritiska na vlast s ciljem pridobijanja podrške dela javnosti za ostvarenje cilja. Može predstavljati iznuđeni korak, poslednje sredstvo borbe u nedemokratskom sistemu, ali i svojevrsan egzibicionizam kojim se nastoji manipulirati javnošću.

Terorizam se može odrediti kao složeni oblik organizovanog, individualnog i ređe institucionalizovanog političkog nasilja, obeležen zastrašujuće nasilnim fizičkim i psihološkim metodama političke borbe. On obuhvata otmice, ucene, pretnje, atentate, sabotaže, diverzije, politička ubistva, a češće se ispoljava nad nevinim žrtvama nego nad stvarnim i potencijalnim protivnicima. Uvek je okrenut protiv institucija nekog društva, odnosno države.

Subverzija je nastojanje i realizacija maksimalnog prodora ideoloških, ekonomskih i kulturnih obrazaca koji omogućavaju realizovanje strateškog cilja nosioca subverzije. Strateški cilj je destabilizacija određenog sistema iznutra u takvoj meri da nosilac subverzije može bez vojne intervencije realizovati svoje strateške, političke, privredne i vojne interese prema objektu subverzije.

Državni terorizam obuhvata klasične terorističke akte koje javno izvode pripadnici oružanih snaga neke zemlje, izvan njenih granica a po odluci njenih vlasti, kao vid ostvarenja politike sile u međunarodnim odnosima.

Represija označava način regulisanja socijalnih konflikata i obezbeđenja poštovanja važećih pravnih, a nekad i religijskih, običajnih i moralnih normi putem državne prinude.

Represalija je forma nelegalne i nediskriminativne represije masovnih razmera od strane vlasti ili zavojevača nad lokalnim stanovništvom u cilju odmazde ili zastrašivanja. Po pravilu pogađa celokupno stanovništvo.

Teror je, za razliku od terorizma, vršenje nasilja sa ciljem održanja na vlasti. Teror je vršenje nasumičnog nasilja u cilju održanja vlasti ili njenog učvršćivanja. Njegova odlika je organizovano, plansko i ciljno izazivanje straha širokih razmera. Ovako izazvan strah bitno smanjuje volju za otpor, posebno u delovima stanovništva još nepogođenim nasilnim merama.

Gerila je forma politički motivisanog borbenog delovanja malih, dobro naoružanih, mobilnih grupa koje nalaze uporište u narodu i vrše kolektivnu upotrebu oružane sile protiv vladajućih ili okupatora.

Ustanak karakteriše daleko šire učesće masa nego u neredima i nemirima. Neophodno je postojanje rukovodstva priznatog od većine učesnika, jasno određenje ciljeva i metoda, posedovanje materijalnih sredstava i mogućnost spoljne podrške ustanicima.

Vojna intervencija obuhvata različite forme mešanja oružane sile jedne ili više zemalja, međunarodne organizacije ili saveza, u unutrašnje poslove neke druge zemlje radi ostvarivanja konkretnih političkih, ekonomskih i vojno strateških interesa.

Rat nastaje kada se nagomilane protivurečnosti interesa zaoštre do tih granica da sva sredstva osim intenzivnog, oružanog, političkog nasilja postaju nedovoljna za njihovo razrešavanje. On je najsloženija forma političkog nasilja, on je nastavak nasilnim sredstvima politike koja je počela nenasilnim sredstvima.

Politički udar obuhvata različite forme preuzimanja vlasti koje nisu u saglasnosti sa važećim procedurama i normama.

Državni udar je uži pojam od političkog udara, odnosno jedna njegova forma. Državni udar je prostorno usko, na centar političke moći odnosno sedište vlasti ograničena nasilna zaverenička vojno-politička akcija, koju izvodi ograničen broj odabranih aktera iz redova nosilaca državne vlasti, uz pomoć oružanih snaga i obaveštajnih struktura, bez stvarnog učešća masa. Intenzivno nasilje karakteriše tek fazu konsolidacije nove vlasti, radi iskazivanja moći i onemogućavanja revanša zbačenih snaga.

Puč je posebno militantna forma državnog udara, izvode ga nacionalne oružane snage, vrhovnu vlast obavljaju vojna lica (hunta), često su u vezi sa spoljnim snagama koje imaju svoje interese u regionu, izvode ga viši i srednji oficirski krugovi. Retko prerasta u širu socijalnu akciju zbog relativne izdvojenosti vojnih krugova od ostatka društva.

Revolucija nije prost metod osvajanja vlasti, već izmena načina vladavine. Ona nosi sa sobom neki stepen progressa, novinu koja može biti ograničena na sferu političkog života (u slučaju političke revolucije) i tako realno ostvariti samo minimalan napredak na polju ostvarenja demokratije i slobode. U slučaju socijalne revolucije, dolazi do ekonomskih, društvenih, psiholoških, kulturnih preobražaja ljudi i strukture društva. Ove promene su opšte, temeljne i sveobuhvatne.

Export-revolucija odnosno izvezena revolucija je isključivo nasilni put osvajanja vlasti u nekoj zemlji, ali ne samostalno od strane društvenih snaga te zemlje, već uz presudnu pomoć neke druge zemlje. To ukazuje da bez te pomoći, revolucionarne snage date zemlje ne bi mogle pristupiti revolucionarnom preobražaju datog društva, odnosno ne postoje preduslovi da politička revolucija preraste u socijalnu. Nametanje modela uređenja društva koji isključuje autentično delovanje kreativnih revolucionarnih snaga date zemlje predstavlja ništa drugo nego hegemonizam i tutorstvo motivisano političko-pragmatiskim interesima, bez traga vizije i kreativnosti.

3.2. Specifičnosti savremenog terorizma

Iako prisutan veoma dugo kao fenomen, terorizam u savremeno doba poprima znatno veće dimenzije i dobija novi oblik. Tzv. superterorizam postaje globalni bezbednosni problem. Najjače i najrazvijenije zemlje su se našle u teškom problemu pokušavajući da nađu odgovor na terorističke akcije velike učestalosti i dimenzija. Postoji realan strah da oružja za masovno uništavanje (biološko, hemijsko, nuklearno, radiološko) budu upotrebljena u nekoj terorističkoj akciji.⁶ Najznačajnije odlike „postmodernog terorizma“ (Laker) su sledeće: sve je učestaliji, broj žrtava i primena novih tehnologija raste, povećava se verovatnoća upotrebe OMU.

Savremeni terorizam ima različite ideološko-političke oslonce, kao što su ideološki, antikolonijalni, nacionalističko-separatistički i verski pokreti. Teroristi se često skrivaju iza imena „borci za slobodu“, „gradska gerila“, „vojska“ što bi trebalo da ih razgraniči od aktera kriminalnog ponašanja.⁷

Danas najveći broj terorističkih akcija ima internacionalni karakter. Čist unutrašnji terorizam je redak, a mreže finansiranja, saradnje, pružanja obuke i utočišta kao i nabavke oružja prekrivaju celu planetu. Iz razloga efikasnosti kombinuju se verski, etnički i politički ciljevi i motivi.

Izvršiocima terorističkih akcija mogu biti države i državni organi, nedržavne grupe, organizacije i pojedinci. Nemoguće je zamisliti grupe koje bi koristile nasilje kao sredstvo sprovođenja ciljeva, a da ne uživaju podršku vlasti ili pak da naiđu na njihovo protivljenje. Nerazdvojivi politički karakter nasilja koje sprovode ove grupe ne dozvoljava indiferentnost države kao nosioca monopola nasilja.⁸ Može se napraviti distinkcija sledećih vrsta terorizma:

- Nacionalni terorizam: izvode ga nacionalne organizacije a motiv je politička nezavisnost zemlje ili teritorije ili autonomija oblasti u kojoj žive. Uglavnom se bore protiv države.
- Religiozni terorizam: sprovode ga verski indoktrinirane grupe u cilju postizanja političkih promena, odnosno u ime promovisanja i utemeljenja religioznih društvenih vrednosti.

⁶ Savić, Andreja, 2004. Bezbednost, br. 5/04., *Od tradicionalnog ka postmodernom terorizmu*, str. 654.

⁷ *Ibid.*, str. 655.

⁸ *Ibid.*, str. 667.

- Revolucionarni (levičarski) terorizam: primenjuju ga radikalne grupe koje nasiljem iznuđenim fundamentalnim političkim promenama ostvare drugačiji društveno-ekonomski poredak.

Uslovi kao što su siromaštvo, korupcija, verski i etnički sukobi stvaraju prilike koje teroristi koriste (a nekad i sami proizvode) da bi opravdali svoje akcije, proširili podršku i regrutovali nove članove. Ova strategija često ima uspeha, jer teroristička organizacija „pokriva“ sve faktore neophodne pojedincu da donese odluku o priključenju istoj. Ovo podrazumeva predstavljanje šireg političkog konteksta, ukazivanje na mogućnost da se on promeni ličnom akcijom, opravdanost ovakve akcije kao i priliku da se ona izvrši. Ponavljanjem ovakvih aktivnosti, teroristička organizacija prerasta u „zajednicu delanja“ (*community of practice*) i kao takva pospešuje sledeće akcije.⁹

3.3. Nosioци političkog nasilja

Ukoliko, kao što to čini Butko¹⁰, pođemo od Gramšijevog koncepta vladajuće elite koja radije vlada nametanjem „konsenzusa“ nego putem prinude, a istu prepoznamo u transnacionalnoj kapitalističkoj klasi, naše shvatanje terorizma se neće znatno izmeniti. Iako se termin terorizam može koristiti za diskvalifikaciju ideološkog i političkog protivnika, prethodno smo naveli dovoljno objektivnih kriterijuma po kojima se može razlučiti između „logomahije vladajuće klase“ i realnog oblika političkog nasilja.

Činjenica da su na američkoj listi „sedam država sponzora terorizma“ čak pet Islamske (Libija, Sudan, Sirija, Iran i Irak) ne dokazuje „islamsku pretnju“ kao što ni nebrojeni primeri agresivne spoljne politike SAD¹¹ koja narušava suverenost i bezbednost drugih država ne dokazuje njene „imperijalističke težnje“.

Detaljnije ćemo obraditi potencijal za nasilne političke akcije u Islamu i u okvirima spoljne politike sekularnih država.

3.3.a. Religijski motivisan terorizam

⁹ Taylor, Max, 2006. *Terrorism & Political Violence, A Conceptual Framework for Addressing Psychological Process in the Development of the Terrorist*, p. 590.

¹⁰ Butko, Thomas, 2004. *Peace Review*, no.18/04. *Terrorism redefined*, p. 147.

¹¹ Prema: Bajagić, Mladen, 2004. *Obaveštajna aktivnost i spoljna politika SAD*, Beograd: Viša škola unutrašnjih poslova.

Da bi se razumeo problem religijski motivisanog islamskog terorizma, neophodno je pozabaviti se samim verskim učenjima iz kojih se crpe opravdanja i motivacije za ova dela. Iako skoro sve velike religije propagiraju mir i toleranciju, u sebi imaju određeni potencijal za činjene i opravdavanje nasilja. Ni islam nije izuzetak. Šta više, zbog svoje izuzetno političke prirode, i teških društvenih uslova u kojima je nastao on daje dosta osnova za tumačenja koja kao posledicu mogu imati nasilne političke akcije. To naravno ne znači da je musliman jednako terorista, kako se nažalost često razmišlja, već da neka radikalna tumačenja islama mogu naći određeni oslonac u izvornim učenjima ove religije.

Sama reč *islam* znači potčinjavanje muslimana vernika Alahu, tvorcu svega postojećeg. Čovek se tako, u odnosu na Boga, karakteriše kao potpuno zavisno biće, on se potpuno predaje lišavajući se sopstvene slobode.¹² Stoga se u islamu svaki akt koji čovek vrši od rođenja pa do smrti obavlja u slavu Boga. Po mišljenju muslimanskih pravnika i vernika, islam je jedina prava vera i namenjena je celom svetu. Zato su muslimani dužni da vrše islamsku misiju *javu*, sve dok čitav svet ne postane jedinstvena (politička) zajednica u kojoj bi se vladalo na osnovu šerijatskih propisa. Na osnovu *sune* svet se deli na zemlju islama – *dar al islam* i zemlju rata – *dar al harb*. Postoje i zemlje sa kojima je sklopljeno trenutno primirje.¹³

Džihad predstavlja sistem svih akcija i postupaka na individualnom i kolektivnom planu, koji muslimani čine u cilju jačanja islamske religije i širenja zajednice vernika. Ovo je svakako daleko širi pojam od čestog i pogrešnog svođenja džihada na „sveti rat“. Po šerijatu, islamska zajednica, *uma*, može ratovati samo pod jasno određenim uslovima, a rat je uvek sveti jer se može činiti samo u ime Alaha. U ranoj istoriji islama, usled raznih okolnosti, preovladala je upravo oružana varijanta džihada, što još više otežava jasno razdvajanje ovih pojmova.

Pod pojmom fundamentalista obično se podrazumevaju pripadnici malih i radikalnih društvenih grupa koje traže veću islamizaciju. Koriste se i mnogi sinonimi: integrizam, radikalizam, islamizam, islamski preporod i sl.¹⁴ Fundamentalizam je težnja da se vrati izvornoj sadržini islama, oslobođenoj neislamskih primesa. Islamizam pak predstavlja akciju svesno organizovanog dela zajednice vernika sa svim atributima politički oformljenog pokreta, čiji je osnovni cilj transformacija društvenih odnosa na osnovama

¹² Jevtić, Miroljub, 2001. *Savremeni džihad kao rat*, Beograd: Nikola Pašić, str. 16.

¹³ *Ibid.*, str. 34.

¹⁴ *Ibid.*, str. 245.

političke doktrine bazirane na islamu.¹⁵ Po militantnosti se razlikuju fundamentalizam širih masa vernika od onog *uleme* i fundamentalizma islamski orijentisanih ekstremista bez teološkog obrazovanja koji je i najjači. Ulema svodi svodi zahteve na primenu integralnog šerijatskog prava, a mnogi eksteremisti teže vraćanju tradicionalnih vrednosti.

Iako ogromna većina muslimana ne prihvata radikalna tumačenja i odlučno im se suprotstavlja, neki teoretičari islama kao što su Sejid Kutb, Sejid Abu-l-Ala Mevdudi i Ali Šariati uspeali su da privuku određeni broj sledbenika i da svojom ideologijom utiču na formiranje organizacija kakva je Al Kaeda. Zbog toga je neophodno posmatrati savremene trendove razvoja terorizma i kroz prizmu religije.

3.3.b. Agresivna spoljna politika

Države i državni organi takođe mogu biti izvršioци političkog nasilja. Konkretna spoljnopolitička akcija svake države podrazumeva i izbor postupaka (sredstava i posrednika) kojima će se na najefikasniji način ostvariti postavljeni ciljevi. U slučaju kada se države odluče za primenu sile, ne samo u klasičnom, „fizičkom“ obliku (oružana sila), već i u vidu različitih subverzivnih sadržaja, za nosioce se najčešće biraju obaveštajne službe. Subverzivni sadržaji predstavljaju drugi vid delatnosti obaveštajnih službi (pored osnovne, obaveštajne funkcije). Ovi sadržaji odlikuju se izuzetnom prikrivenošću (tajnošću) pre svega zbog nastojanja da se potpuno prikrije učesće država i izbegne svaka mogućnost njihove javne kompromitacije i osude na međunarodnom planu. Suštinski predstavljaju mešanje u unutrašnje poslove drugih država, prikriven i veoma težak oblik agresije.¹⁶

Za vreme hladnog rata, ova vrsta „prikrivenih akcija“ (*covert action*) dostigla je određeni nivo institucionalizacije u spoljnopolitičkoj praksi velikog broja zemalja, a pre svega SAD-a. Iako nije u potpunosti pribavljen pravni osnov za njihovo izvođenje, ostale su kao moguće sredstvo između diplomatije i špijunaže.¹⁷ Dokument Džordža Kenana kojim predlaže sprovođenje politike „zaprečavanja“ (*containment*) Sovjetskog Saveza prvi sadrži predlog direktnih intervencija, i eksplicitno navodi subverzivne i tajne akcije kao sredstva za sprovođenje spoljne politike. Odgovornost za te akcije bila bi poznata samo ovlašćenim licima, a vladi bi bila pružena mogućnost poricanja (*plausible denial*).¹⁸

¹⁵ *Ibid.*, str. 259.

¹⁶ Bajagić, Mladen, 2004. *Obaveštajna aktivnost i spoljna politika SAD*, Beograd: Viša škola unutrašnjih poslova, str. 81.

¹⁷ Savić, Dr. Andreja, 2007. *Nacionalna bezbednost*, Beograd: Kriminalističko-policajska akademija, str. 148.

¹⁸ Treverton, Gregory F., *Foreign Affairs*, no. 9/90, *Covert Action and Open Society*, str. 996.

Prema „Biselovoj¹⁹ doktrini“ u tajne akcije spadaju: pružanje političkih saveta i preporuka; podmićivanje; finansijska podrška partijama, privatnim organizacijama i sindikatima; tajna propaganda; obuka pojedinaca i razmena osoblja; ekonomske operacije; paravojne i političke akcije u cilju svrgavanja ili podržavanja nekog režima; i pokušaji atentata.²⁰

Uzevši u obzir materijalne, informacione i kadrovske resurse, specifične metode rada i delovanja savremenih obavestajnih službi, jasno je da je pretnja od tajnih akcija koje one organizuju i sprovode izuzetno velika. Zbog mogućnosti poricanja odgovornosti, ovi oblici političkog nasilja uzimaju primat u doba demokratskih država i otvorene međunarodne komunikacije.

IV METODE SUZBIJANJA POLITIČKOG NASILJA

Postoji više teorijskih stanovišta po pitanju ostvarenja „kraja nasilja“. Neka od njih su krajnje suprotstavljena, kao na primer mišljenje da se nasilje ne može prekinuti drugačije

¹⁹ Richard Bissell, zamenik direktora za planiranje u CIA za vreme operacija u Gvatemali i Kubi

²⁰ Bajagić, Mladen, 2004. *Obaveštajna aktivnost i spoljna politika SAD*, Beograd: Viša škola unutrašnjih poslova, str. 85.

nego nasiljem i ono da je nasilje moguće preovladati isključivo nenasiljem. „Ne postoji put do mira, mir je put“ govorio je Gandi. Neka tumačenja Gandijeve misli zagovaraju apsolutno odbacivanje svake upotrebe sile, pa čak i u odbrambene svrhe. Nažalost, pokazalo se da nenasilje nema apsolutni uspeh u sprečavanju sukoba. Na ovom nivou razvoja društva, uzajamno prožimanje nasilnih i nenasilnih aktivnosti na planu razrešenja društvenih konflikata predstavlja racionalni put podruštvljavanja politike i njeno približavanje društvu. Povećanje slobode i svesti koje tada usledi pospešuje komunikaciju i stvara humanije i racionalnije puteve opštenja nego što je nasilje.²¹

Otkloniti uzroke nasilja značilo bi transformisati društvo tako da nestanu protivurečnosti koje ga rađaju i ohrabruju. U tom pravcu treba jačati potencijale društva za izgradnju demokratskih kapaciteta za nenasilno rešavanje konflikata, jer samo demokratska zajednica omogućava ostvarenje ljudske slobode.²²

Ipak, da bi društvo moglo da krene u izgradnju poretka koji garantuje slobodu i bezbednost svim članovima, na ovom stepenu razvoja međunarodnih odnosa, ono mora računati i sa suprotstavljenim interesima različitih političkih subjekata. Osim stvaranja sopstvenog ideološkog identiteta primerenog datom društvu, ozbiljna demokratska država mora izgraditi kapacitete za zaštitu od nasilnih akcija organizacija i pojedinaca putem uspostavljanja realnoj opasnosti primerenih, institucionalizovanih, legalnih i legitimnih oblika protivnasilja.²³

Ovi institucionalni kapaciteti su pre svega vojska, policija i obaveštajne (bezbednosne) službe. Njihovo formiranje, upotreba i mesto u državnom sistemu je strogo regulisano Ustavom i zakonima. Oni predstavljaju aktualizaciju državnog monopola sile. Pored legalnih i legitimnih osnova za delovanje, ovu „moć“ je neophodno ograničiti i „odozdo“, odnosno uspostaviti mehanizme civilne kontrole i nadzora koji dodatno smanjuju mogućnosti zloupotrebe. O ovim specifičnim mehanizmima „podnošenja računa“ (*accountability*) biće više reči kasnije.

Različite oblike političkog nasilja država mora pravno prepoznati da bi mogla da upotrebi adekvatna sredstva protiv njih. Ovo postiže uvođenjem kategorije „političkog kriminaliteta“ u krivične i druge zakone. On podrazumeva „specifične oblike krivičnih dela, izvršenih iz političkih pobuda, koja ugrožavaju unutrašnju i spoljnu bezbednost države,

²¹ Simeunović, Dragan, 1989. *Političko nasilje*, Beograd: Radnička štampa, str. 175.

²² *Ibid.*, str. 180.

²³ *Ibid.*, str. 138.

kao i sve kriminalne aktivnosti koje se vrše iz ideoloških ili političkih razloga unutar i izvan države“.²⁴

Navešćemo neke od najznačajnijih specifičnosti političkog kriminaliteta: počinioци su motivisani razlozima političke prirode, nekada se kažnjavaju i pripremne radnje jer preti izuzetna opasnost od posledica eventualno izvršenog dela, prati ih tajnost i organizovanost pripreme izvršenja, nosioci ugrožavajuće delatnosti najčešće deluju povezano i po zahtevu obaveštajnih i drugih organa stranih država itd.

Istraživanje i suzbijanje ovih radnji izvodi se istom metodologijom rada obaveštajne službe kao i kada se one sprovode. Zavisno da li se ugrožavajuća aktivnost obavlja iz inostranstva, ili su u pitanju antiustavne delatnosti unutar države, metodologija rada varira od ofanzivnog obaveštajnog do defanzivnog odnosno kontraobaveštajnog rada.²⁵

Zbog značaja koji savremene obaveštajne službe imaju u suzbijanju političkog nasilja i kriminaliteta, posvetićemo posebnu pažnju njihovoj organizaciji, metodima rada, mestu u političkom sistemu i problemima i izazovima koji nastaju u njihovom radu.

4.1. Pojam i organizacija obaveštajne službe

Pod obaveštajnom službom podrazumevamo specijalizovanu organizaciju državnog aparata, koja specifičnim metodama i sredstvima, sprovodi obaveštajne, bezbednosne, subverzivne i druge aktivnosti s ciljem zaštite unutrašnje i spoljne bezbednosti i realizacije strateških ciljeva sopstvene države, kao i zaštite interesa same te službe. One se primarno bavi obaveštavanjem i izveštavanjem, tj. na odgovarajući način prikupljaju i analiziraju veliki broj raznovrsnih podataka koji su neophodni državnom i vojnom rukovodstvu. Pre svega ih interesuju podaci koje druge države smatraju tajnim. Takođe prikupljaju podatke o stanju u sopstvenoj državi, prvenstveno činjenice kontraobaveštajnog karaktera i podatke o delovanju određenih snaga koje se suprotstavljaju ustavnom poretku (ekstremisti i teroristi). Pored toga, obaveštajne službe primenom tajnih metoda rada donekle učestvuju i u ostvarivanju pojedinih ciljeva spoljne politike.²⁶

Obaveštajne službe imaju dvostruku ulogu. S jedne strane su dužne da prikupe tajne podatke o stranim državama ili organizacijama, da ih analiziraju i na osnovu toga izvrše

²⁴ Savić, Dr. Andreja, 2007. *Nacionalna bezbednost*, Beograd: Kriminalističko-policijska akademija, str. 11.

²⁵ Savić, Dr. Andreja, 2006. *Obaveštajne službe i nacionalna bezbednost*, Kragujevac: Pravni fakultet, str. 16.

²⁶ Milošević, Dr. Milan, 2001. *Sistem državne bezbednosti*, Beograd: Policijska akademija, str. 23.

potrebne procene kako bi rukovodstvo uspešnije kreiralo, odnosno sprovedilo svoju politiku. Istovremeno su dužne da specifičnom aktivnošću zaštite tajne podatke u sopstvenoj državi, onemogućavajući efikasno delovanje obaveštajnih službi stranih zemalja. I neobeveštajne (subverzivne) aktivnosti se obavljaju u ova dva smera.

Obaveštajna aktivnost (*intelligence*) predstavlja specifičnu društvenu aktivnost usmerenu prema spoljašnjim i unutrašnjim protivnicima, tj. aktuelnim ili potencijalnim neprijateljima određene države ili društvene grupe, čiji su predmeti interesovanja prvenstveno najsuptilnije i najbolje čuvane tajne stranih država i drugih društvenih subjekata, a koje se preduzimaju s ciljem realizacije vitalnih interesa države, odnosno druge društvene grupe.²⁷ Ovde treba napomenuti da po drugim autorima,²⁸ ne treba izjednačavati tajne i obaveštajne podatke. Šta više, preko 80% informacija koje ulaze u obaveštajni ciklus su dostupne iz javnih izvora.

Obaveštajna služba nije ekskluzivni nosilac obaveštajne aktivnosti, već to mogu biti i drugi društveni subjekti subnacionalnog, nacionalnog i nadnacionalnog karaktera. Te organizacije se mogu podeliti na profesionalne i neprofesionalne. U profesionalne spadaju obaveštajne službe i drugi državni organi ili ustanove, koji se bave prikupljanjem obaveštajnih saznanja prioritarno ili u znatnom obimu. Neprofesionalne obaveštajne institucije prikupljaju obaveštajna saznanja prvenstveno za vlastite potrebe. Oficijelno one imaju drugačije funkcije, npr. diplomatske misije, dopisništva novinskih agencija, specijalni policijski organi i sl.

Obaveštajnom službom faktički rukovodi najuži politički vrh zemlje čije zadatke ona i izvršava. Relativna samostalnost obaveštajne službe, u odnosu na ostale strukture državnog aparata, proističe iz značaja i delikatnosti zadataka koje izvršava i potrebe da što manji broj ljudi ostvaruje uvid u poslove kojima se ona bavi. Obaveštajna služba je ovlašćena zakonom ili posebnim odlukama da u svojoj delatnosti primenjuje tajna sredstva i metode čija je primena u drugim državama strogo zabranjena i inkriminisana kao špijunaža ili slična krivična dela. Isto tako, primena njenih tajnih sredstava i metoda u sopstvenoj zemlji najčešće predstavlja izuzetno dozvoljeno uskraćivanje ustavnih prava i sloboda građana.²⁹

²⁷ *Ibid.*, str. 24.

²⁸ Mercado, Stephen C, 2005. *Reexamining The Distinction Between Open Information and Secrets*, p. 1.

²⁹ Milošević, Dr. Milan, 2001. *Sistem državne bezbednosti*, Beograd: Policijska akademija, str. 25.

Na osnovu svih saznanja i činjenica o razvoju obaveštajnih službi kao specifičnih organizacija unutar državnog aparata, moguće je izdvojiti njihove sledeće opšte karakteristike u savremenim uslovima:

- Obaveštajne službe predstavljaju jedan od osnovnih instrumenata u funkciji ostvarenja vitalnih interesa stvarnih nosilaca vlasti. One imaju istaknuto mesto u kreiranju unutrašnje i spoljne politike.

- Osnovni element postojanja i delovanja obaveštajne službe je tajnost. Tajnost postoji kao princip u realizaciji zadataka dobijenih od nosilaca vlasti bez obzira na to da li je reč o zaštiti vitalnih interesa i tajni sopstvene države ili o otkrivanju tajni protivnika.

- Osnovni vidovi delovanja su obaveštajna i subverzivna aktivnost. Pri tome da obaveštajna komponenta rada podrazumeva i kontraobaveštajnu odnosno bezbednosnu.

- Specijalizacija, profesionalizacija i timski rad koji se ogledaju pre svega u planskom usmeravanju aktivnosti po određenoj oblasti (problematici) i stalnom stručnom usavršavanju kadrova.

- Primena specifičnih metoda i sredstava u sprovođenju obaveštajnih i subverzivnih aktivnosti, koja nisu karakteristična za delovanje drugih službi u okviru državnog aparata.

- Preventivnost kao osnovna funkcija, odnosno delovanje na predupređivanju i predviđanju mogućih aktivnosti protivnika usmerenih protiv vitalnih interesa države.

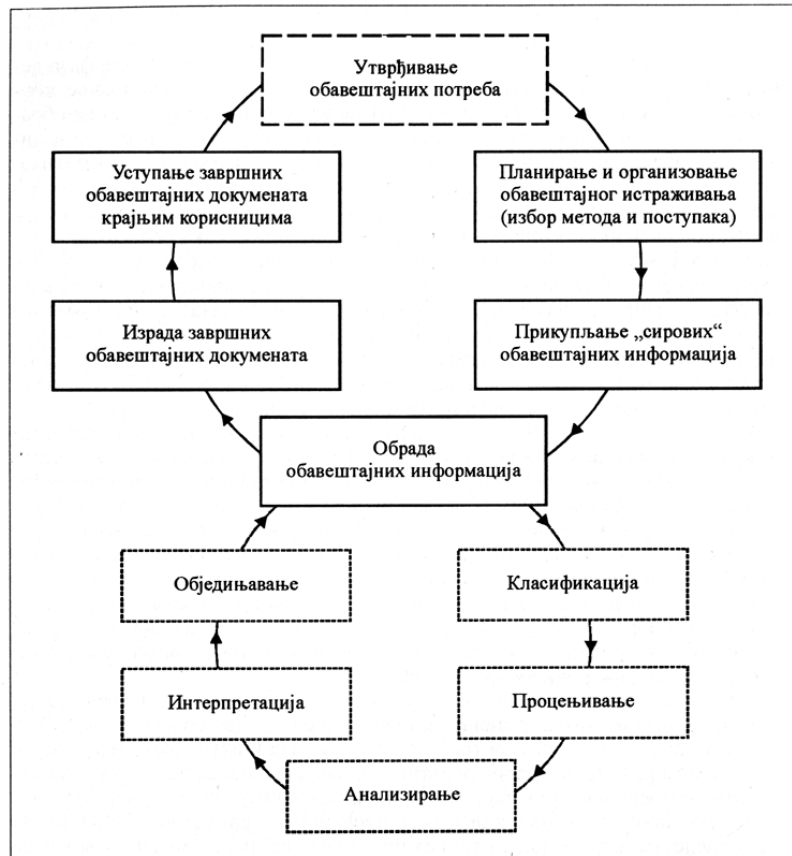
- Primena najnovijih naučnih i tehnoloških dostignuća u realizaciji aktivnosti obaveštajne službe.

- Proširivanje namena i uloga službi i van obaveštajnih i subverzivnih sadržaja rada mnogobrojnim zadacima u skladu sa vitalnim interesima države, a koje samostalno obavlja.

4.2. Obaveštajni ciklus

Obaveštajna aktivnost predstavlja složen i naporan proces, koji mora zadovoljiti svoje korisnike kvalitetom prikupljenih informacija, njihovom interpretacijom i upozoravanjem na opasnosti koje državi prete, i izradom procena za te korisnike o daljem razvoju događaja koji (ne)posredno mogu imati uticaj na spoljnu politiku i međunarodni

položaj države.³⁰ Proces obaveštajne aktivnosti je složen proces, sastavljen iz više međusobno povezanih faza koje čine jedinstveni ciklus. U tom ciklusu se prikupljaju informacije, pretvaraju u obaveštajna saznanja i ustupaju – stavljaju na raspolaganje političkim odlučiocima. Pre samog prikupljanja, neophodno je odrediti obaveštajno interesantne objekte i utvrditi redoslete i prioritete prikupljanja podataka o njima tako da budu u skladu sa potrebama političkih odlučilaca.

Сл.1. – Фазе обавештајног циклуса

U praksi često dolazi do razilaženja teorije i prakse po pitanju sprovođenja obaveštajnog ciklusa. Pitanje određivanja ciljeva i prioriteta obaveštajnog istraživanja bez saglasnosti sa pravcem državne politike dovodi do smanjivanja korisnosti samih informacija za donošenje adekvatnih političkih odluka.

Tok obaveštajnog ciklusa sastoji se iz sledećih faza:

- Određivanje obaveštajnih potreba, predstavlja početni deo u kome neposredno učestvuju politički odlučioци, na temelju strateških nacionalnih interesa i prioriteta oni donose procene o dugoročnim ili trenutnim obaveštajnim potrebama. Tako se utvrđuju i

³⁰ Savić, Dr. Andreja, 2006. *Obaveštajne službe i nacionalna bezbednost*, Kragujevac: Pravni fakultet, str. 85.

preciziraju oblasti koje je neophodno obavještajno istraživati u cilju pribavljanja potrebnih saznanja za donošenje spoljnopolitičkih odluka.

- Prenošenje obavještajnih zahteva predstavlja saopštavanje potreba i zahteva obavještajnim rukovodiocima. Na osnovu njih se dalje planira obavještajno istraživanje.

- Faza inicijative predstavlja temelj na kome se zasniva celokupna dalja aktivnost obavještajne službe. U njoj se procenjuju i razmatraju zahtevi političkih odlučilaca. Neophodno je da ova razmatranja budu čisto tehničke prirode, da se njima utvrdi složenost i hitnost zadataka kao i sopstvene mogućnosti za njihovu realizaciju. Bilo kakva analiza suštine i prirode zadataka predstavljala bi mešanje u deo posla koji je u isključivoj nadležnosti političkih odlučilaca, i staviti obavještajne službe u situaciju da indirektno utiču na izbor pravca političke akcije.

- Planiranje i organizovanje je sledeći korak, i u njemu isključivo učestvuju obavještajne službe. U njemu se vrši izbor konkretnih metoda rada kojima će se prikupljati sirove obavještajne informacije. Određuju se izvori, tehnike prikupljanja, način dostave, materijalna sredstva i vremenski period realizacije istraživanja.

- Faza prikupljanja predstavlja u operativnom smislu najkonkretniju aktivnost. U njoj su maksimalno angažovani materijalni ljudski potencijali službe. Neophodno je stalno nadzirati kvalitet rada svih izvora, kao i analizirati i utvrđivati stepen pouzdanosti informacija.

- Pretvaranje sirovih obavještajnih informacija u sintetizovano obavještajno znanje je jedna od najsloženijih faza ciklusa, i sastoji se od više međusobno povezanih radnji: klasifikacije sirovih informacija; procenjivanja, analiziranja i interpretacije informacija; i objedinjavanja obavještajnih podataka.

- Faza izrade završnih obavještajnih dokumenata podrazumeva angažovanje najstručnijih kadrova, timova i ustanova obavještajnih službi. Završni dokumenti sadrže integrisana obavještajna saznanja, koja obezbeđuju najsvestranija obaveštenja koja politički odlučioi koriste prilikom definisanja spoljnopolitičke situacije i donošenja odluka.

- Ustupanje informacija krajnjim korisnicima može se vršiti posredno, putem sistema veze i neposredno, ličnim kontaktima obavještajnih stručnjaka i političkih odlučilaca.

- Politička i tehnička interpretacija završnih obavještajnih saznanja podrazumeva pružanje procena i prognoza najvišeg stepena političkim odlučioicima, koje se koriste prilikom definisanja strateških i dugoročnih ili kriznih i hitnih spoljnopolitičkih odluka.

- Analiza realizacije konkretnog obaveštajnog zadatka (feed back) je završna faza ciklusa.

S obzirom na zakonska ograničenja, ovde se obaveštajni ciklus završava, ipak praksa često pokazuje da obaveštajni rukovodioci ponekad učestvuju u toku spoljnopolitičkog odlučivanja, bilo u toku izbora pravca političke akcije, ili u samom organizovanju i sprovođenju iste, pogotovo kada ona spada u domen subverzivnih sadržaja.³¹

4.3. Organizacija obaveštajnih službi

Savremena organizacija obaveštajnih i bezbednosnih aktivnosti jedne nacionalne zajednice podrazumeva poštovanje načela organizovanja koja su stvorena tokom poslednje polovine XX veka. Načela organizovanja su sledeća:³²

- Načelo koordinacije, propisuje potrebu postojanja tela koje planira, rukovodi i usmerava obaveštajne aktivnosti više obaveštajnih organizacija. Ovo telo je političkog karaktera i čine ga ključni nosioci političke vlasti u društvu.

- Načelo zakonitosti obezbeđuje sastavljanje nacionalnog obaveštajno-bezbednosnog sistema u funkciju političke volje nosilaca vlasti, što je veoma bitno jer postoji tendencija jačanja samostalnosti ovih službi i preuzimanja prerogativa kreiranja politike. Institucije kontrole doprinose da same obaveštajne službe vode računa o zakonitosti svojih aktivnosti.

- Načelo razgraničenja nadležnosti uslovljeno je postojanjem većeg broja organizacija i neophodno radi efikasnosti i svrsishodnosti čitavog sistema. Naglašena potreba specijalizacije i profesionalizacije znači racionalnost u korišćenju materijalnih i ljudskih resursa, odnosno efikasno korišćenje svih raspoloživih potencijala. U praksi ovo znači da je neophodno izbeći usmeravanje različitih službi ka istim ciljevima jer se tako eliminiše ometanje u radu i poništavanje postignutih rezultata.

- Načelo integracije rezultata podrazumeva stvaranje jedinstvene banke obaveštajnih podataka, dostupne državnom vrhu. Objedinjavanje podataka na jednom mestu sa kojeg se vrši distribucija, značajno je sa aspekta aktuelnih i budućih aktivnosti, pre svega u fazi planiranja istih.

³¹ *Ibid.*, str. 91.

³² Savić, Dr. Andreja, 2007. *Nacionalna bezbednost*, Beograd: Kriminalističko-policijska akademija, str. 107.

- Načelo odgovarajućeg rasporeda snaga objektivno je uslovljeno okruženjem, odnosno realizacijom vitalnih nacionalnih interesa. Praktično se manifestuje kroz raspored ljudskih i materijalnih resursa.

- Načelo tehnologije rada obuhvata faze obaveštajnog rada (obaveštajni ciklus) kao i druge aktivnosti na planu realizacije vitalnih interesa. Neposredno se odražava kroz organizacionu formu službe.

Pod organizacionom strukturom obaveštajnih službi podrazumevamo njenu unutrašnju organizaciju, odnosno sistem uspostavljenih organizacionih jedinica, raspored poslova shodno utvrđenom delokrugu rada i sistem veza između pojedinih delova organizacije. Sve savremene obaveštajne službe poštujući u okviru svog organizovanja navedena načela, imaju danas sličnu organizacionu strukturu. Uspostavljanje organizacionih jedinica i raspored poslova realizuju se na horizontalnom i vertikalnom nivou organizovanja.³³

Po horizontalnom nivou organizovanja obaveštajne službe vrše podelu svih obaveštajnih, odnosno kontraobaveštajnih, subverzivnih i drugih poslova na problemske (linijske) celine. To mogu biti sektori, odeljenja, direkcije, uprave i sl. Problemske celine se u određenoj meri kombinuju sa teritorijalnim principom.

Organizacionu strukturu savremenih obaveštajnih službi po vertikalnom nivou, uz manje ili veće razlike, čine sledeći nivoi organizovanja: centrala, centar, podcentar, punkt, detaširani obaveštajac. U svakom konkretnom slučaju ova struktura se može menjati i prilagođavati objektivnoj operativnoj situaciji. Pod fenomenom prostiranja obaveštajnih organizacija podrazumeva se korišćenje usluga i rezultata rada mnogobrojnih ustanova kojima obaveštajna delatnost nije primarna funkcija. Reći ćemo nešto više o osnovnim nivoima vertikalne organizacije.³⁴

Centrala obaveštajne službe predstavlja sam vrh obaveštajne organizacije, odnosno njeno centralno rukovodeće jezgro iz kojeg se upravlja radom celokupne službe. U centrali se po principu subordinacije planiraju i usmeravaju sve obaveštajne aktivnosti i subverzivni sadržaji i organizuje njihova realizacija. Takođe, iz nižih organizacionih delova u centralu se slivaju svi obaveštajni rezultati, koji se dalje sistematizuju, analiziraju, proveravaju i od njih se izrađuju konačni obaveštajni dokumenti koji se prezentuju političkim odlučiocima.

³³ Milošević, Dr. Milan, 2001. *Sistem državne bezbednosti*, Beograd: Policijska akademija, str. 31.

³⁴ Prema: Milošević, Dr. Milan, 2001. *Sistem državne bezbednosti*, Beograd: Policijska akademija.

Rukovodeće telo centrale postavlja najviši politički organ države, i ono je njemu politički odgovorno za pravilno i efikasno obavljanje svih poslova i zadataka iz oblasti obaveštajnog rada. Vrh obaveštajne službe obično učestvuje u procesu donošenja političkih odluka, u onoj fazi u kojoj se vrši obaveštavanje političkih odlučilaca i definiše trenutna politička situacija kako na unutrašnjem tako i na spoljašnjem planu, mada nisu retki ni slučajevi da on utiče i na konačno donošenje političke odluke. Rukovodilac autonomno-centralne obaveštajne službe ima rang ministra, dok su rukovodioci vojnoobaveštajnih službi oficiri najvišeg čina.

Organizacione jedinice takođe čine centralu obaveštajne službe. One su najčešće sledeće:

- Jedinica za operativne poslove se angažuje na osnovu opštih smernica i uputstava rukovodećeg tela obaveštajne službe na neposrednom i stalnom planiranju, organizovanju i praćenju realizacije obaveštajnih zadataka, pružajući neophodnu stručnu i savetodavnu pomoć cetnrima i nižim organizacionim jedinicama. Ona rukovodi operativnim radom i neposredno učestvuje u realizaciji najosetljivijih konkretnih zadataka. Popunjavaju je najiskusniji i najkvalitetniji kadrovi, a unutrašnja raspodela poslova vrši se po tri osnova: regionalnom, problemskom i kombinovanom.

- Jedinica za analitičke poslove je deo centrale u koji se slivaju svi prikupljeni podaci, informacije i saznanja koja predstavljaju rezultat rada pojedinih operativnih jedinica. Svi prikupljeni podaci se analiziraju, raspoređuju po srodnosti i važnosti, procenjuje se njihova verodostojnost i izrađuju operativna dokumenta koja se prezentuju krajnjim korisnicima. Analitička obrada i procena vrši se u tri pravca: izrada dnevnih, tekućih i situacionih izveštaja, problemskih informacija, biltena i sl.; uočavanje i analiza propusta u realizaciji obaveštajnih aktivnosti, kao i uočavanje pozitivnih iskustava; definisanje novih zahteva prema organizatorima i izvršiocima obaveštajnih istraživanja.

- Jedinica za poslove veze brine se o funkcionisanju sistema veza unutar organizacije, sa stalnim izvorima podataka, drugim službama i organima državne uprave. Najznačajnije pitanje za ovu organizacionu jedinicu je obezbeđenje zaštite poruka koje se prenose. To se postiže korišćenjem različitih šifara i kodnih sistema.

- Jedinica za tehničke poslove bavi se planiranjem i realizacijom primene tehničkih sredstava neophodnih u procesu obaveštajnog rada. U njenim užim jedinicama organizuju se poslovi stalnog praćenja novih tehničkih dostignuća, projektovanja i proizvodnje tehničke opreme, istraživanja i drugo.

- Jedinica za kadrovske poslove bavi se planiranjem kadrovskih potreba obavštajne službe, odabirom, proverom i ocenom stručnih i intelektualnih potencijala kandidata i prijemom novih kadrova. Odgovorna je i za stručno i profesionalno osposobljavanje kadrova, raspoređivanje na odgovarajuća radna mesta, praćenje i ocenu kvaliteta rada. Često sadrže razne specijalizovane obrazovne ustanove, akademije i sl.

- Jedinica za dokumentaciju ima obavezu da organizuje prikupljanje, arhiviranje, zaštitu i čuvanje svih podataka koje obavštajna služba prikupi u svom dugogodišnjem radu. Pored toga, ta jedinica određuje režim i način korišćenja arhiviranih dokumenata, kao i subjekte koji ih mogu koristiti. Ove jedinice su uglavnom sa klasičnih metoda arhiviranja prešle na savremene kompjutere i baze podataka.

Obavštajni centar je organizaciona jedinica obavštajne službe koja neposredno organizuje i prikuplja određene obavštajne podatke i izvršava druge zadatke. On predstavlja osnovnu izvršnu jedinicu službe. Uz neposrednu primenu obavštajnih metoda i sredstava, osnovna funkcija obavštajnog centra jeste stvaranje stalnih izvora podataka prema ciljevima obavštajnog istraživanja, a zatim i blagovremeno dostavljanje prikupljenih podataka centrali. Mogu se formirati na teritoriji domaće države, u državi prema kojoj je usmereno istraživanje (pri čemu se kamufliraju u diplomatskim i konzularnim predstavništvima, vojnim bazama, privrednim subjektima, dopisništvima, kulturnim centrima, nevladinim organizacijama i sl.) ili na teritorijama trećih država, uz legendiranje kao u prethodnom slučaju.

Obavštajni podcentar je niži nivo organizovanja, može biti potčinjen centru ili centrali. Formira se na onim lokacijama koje pružaju optimalne mogućnosti za uspešno sprovođenje svih obavštajnih zadataka i pruža pri tom maksimalnu tajnost u radu. Predmet njegovog interesovanja je uži nego kog centra. Lokacijski se kamuflira na sličan način kao i centri.

Obavštajni punkt je najniži kolektivni organizacioni nivo i strogo je namenski. Sačinjava ga privremeno izdvojena grupa obavštajaca čija je aktivnost usmerena u pravcu realizacije konkretnog obavštajnog zadatka prema određenoj problematici i konkretnoj teritoriji. Punkt se formira na osnovu potreba centra ili podcentra i deluje na osnovu njihovih uiputstava. Izuzetno, može se usmeravati iz centrale.

Ugrađeni (detaširani) obaveštajac je legendirani (kamuflirani) pripadnik operativnog sastava obaveštajnog centra ili centrale koji je ugrađen u bilo koju neobaveštajnu instituciju u zemlji ili inostranstvu. Smešten je na mesto sa koga ima najpovoljnije uslove da realizuje najteže i najsloženije zadatke u okviru obaveštajnih istraživanja.

4.4 Vrste obaveštajnih službi

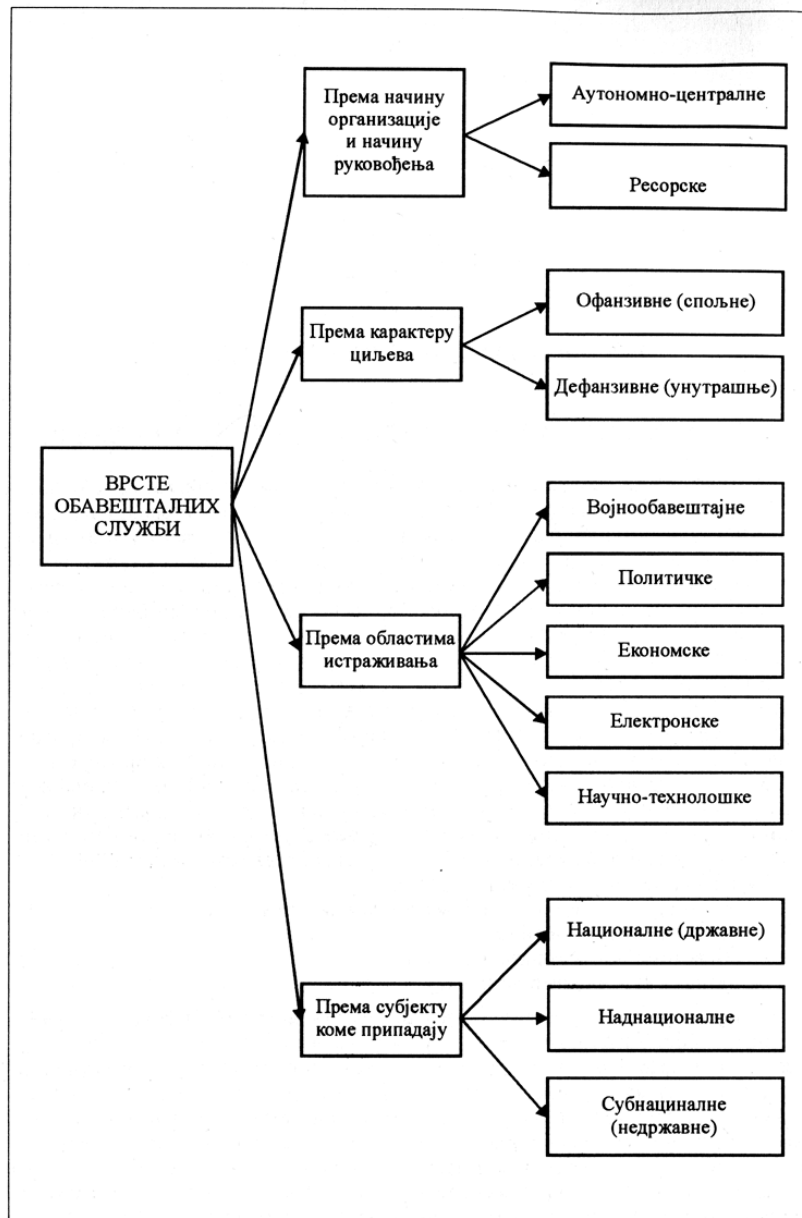
Vrste, podvrste i modalitete obaveštajnih službi je veoma teško grupisati i klasifikovati. U zavisnosti od kriterijuma postoji više podela ali su one uslovne i relativne i međusobno se prepliću i ukrštaju. Navešćemo neke generalno prihvaćene kriterijume podela.³⁵

Prema organizaciji i načinu rukovođenja razlikuju se autonomno-centralne i resorske obaveštajne službe.

Autonomno-centralna obaveštajna služba je ona koja deluje na sprovođenju obaveštajnih aktivnosti kao nezavisno telo državnog aparata u skladu sa dugoročnim potrebama i zakonom utvrđenim delokrugom rada. Njena autonomnost ogleda se u samostalnosti delovanja u odnosu na druge delove državne administracije i stručne službe, ali i u finansiranju direktno iz budžeta. Po pravilu, ona je jedina ovlašćena da sprovodi inkriminisane metode obaveštajnog rada, npr. špijunažu, subverziju i sl. i da odobrava i kontroliše takve aktivnosti drugih službi.

Resorska obaveštajna služba se formira i deluje uutar određenog ministarstva (resora) za čije potrebe planira, organizuje, istražuje i prikuplja obaveštajne podatke od značaja za taj državni organ. U pogledu materijalnog obezbeđenja i finansiranja, neposredno zavisi od resornog ministarstva, a isto važi i za kadrove koji dolaze iz ministarstva. Ima znatno niže kompetencije od autonomne službe, pa se u većini slučajeva bavi eksploatacijom tzv. legalnih izvora obaveštajnih saznanja. Najčešće se formira u okviru ministarstava spoljnih poslova i odbrane, a ponekad i u okviru resora pravde, finansija i sl.

³⁵ Prema: Milošević, Dr. Milan, 2001. *Sistem državne bezbednosti*, Beograd: Policijska akademija.

Сл.2. – Класификација обавештајних служби

Prema postavljenim ciljevima od strane nosilaca političke vlasti, i saglasno sa ukupnim konceptom nacionalne bezbednosti, moguće je izvršiti podelu na ofanzivnu i defanzivnu obaveštajnu službu.

Ofanzivna obaveštajna služba organizuje i sprovodi obaveštajnu aktivnost na teritoriji protivnika ili teritoriji neke druge zemlje. Radi uspešne realizacije zadataka, ona na protivničkoj teritoriji locira svoje niže organizacione celine (podcentri, punktovi) i obaveštajna uporišta (agenturne mreže i sl.). Angažuje se na prikupljanju, procenjivanju, izradi obaveštajnih dokumenata koji se odnose na aktivnosti protivnika, ali i na prikupljanju

informacija o obaveštajnim izvorima i uporištima protivnika na sopstvenoj teritoriji (kontraobaveštajna delatnost ofanzivne obaveštajne službe).

Defanzivna obaveštajna služba realizuje obaveštajne i kontraobaveštajne aktivnosti na teritoriji sopstvene države, kao i u objektima svoje države koji se nalaze u inostranstvu i među svojim državljanima koji borave u inostranstvu po bilo kom osnovu. Njen osnovni zadatak je zaštita ustavnog poretka, suvereniteta i integriteta sopstvene države, zaštita vitalnih nacionalnih interesa i sistema vrednosti društvene zajednice, kao i ukupne bezbednosti svoje zemlje i građana od delovanja stranih obaveštajnih službi i drugih protivničkih struktura.

Prema oblastima istraživanja moguće je napraviti samo uslovnu podelu, jer se istražujući jednu oblast često dođe do saznanja relevantnih za neku drugu. Ipak, možemo razgraničiti vojnoobaveštajne, političke, ekonomske, elektronske i naučno-tehnološke obaveštajne službe

Vojnoobaveštajna služba je istorijski najstarija i tipično resorska obaveštajna služba sa resornim zadacima. Deluje u okviru oružanih snaga na svim nivoima. Čine je vojna lica i ima zadatak da prikuplja podatke prvenstveno vojne prirode. Prema broju i kvalitetu kadra koji angažuju, tehnicima koju imaju i stepenu unutrašnje organizovanosti one predstavljaju najjače resorske službe, a u nekim zemljama su istovremeno i centralne.

Politička obaveštajna služba je zadužena za prikupljanje podataka prvenstveno političke prirode. Za predmet istraživanja ona ima društveno-političke sisteme drugih država, njihove unutrašnje društvene, socijalne, političke odnose i kretanja, posebno odnose opozicije i vlasti, aktivnosti i namere političkih struktura, spoljnopolitičku orijentaciju, faktore koji utiču na vođenje spoljne i unutrašnje politike, najuticajnije i potencijalno značajne političke ličnosti, međunarodne odnose tih država i drugo. Najčešće se formira i deluje u okviru ministarstva spoljnih poslova. U svom sastavu ima sektore za planiranje, analitiku, dokumentaciju i evidenciju.

Ekonomska obaveštajna služba bavi se prikupljanjem obaveštajnih podataka o privrednim tokovima, ekonomskom stanju, privrednim i industrijskim resursima i planovima određene države. Nastoji da dođe u posed vitalnih tajni iz oblasti ukupne privredne i industrijske proizvodnje i time oslabi ukupni privredno ekonomski potencijal protivnika. Sa druge strane, imaju zadatak da štite privredne resurse i ekonomiju sopstvene države. Ekonomsku obaveštajnu delatnost treba razlikovati od „industrijske špijunaže“ koja

je uži pojam, i sprovode je uglavnom privatna lica ili preduzeća, radi ostvarivanja (nelojalne) konkurentnosti na tržištu.

Elektronska obaveštajna služba je jedna od najmlađih službi u obaveštajno-bezbednosnim sistemima. Usmerena je na prikupljanje podataka o protivničkim elektronskim sredstvima i sistemima tehničkih i elektronskih vidova komunikacija, hvatanje i dešifrovanje poruka i informacija odaslanih žičnim i bežičnim putem, prisluškivanje, snimanje teritorija i objekata sa zemlje i iz vazduha, obezbeđenje tajnosti komunikacija sopstvene zemlje. Primenjuje se sve više, a ukoliko dođe do otkrivanja primene tog metoda od strane države prema kojoj je bio korišćen, ne dolazi do oštrijih diplomatskih posledica.

Naučno-tehnološka obaveštajna služba prati sva područja naučnih istraživanja, obrazovanje naučnih kadrova, pronalazke, inovacije itd. Naročito dolazi do izražaja u kontekstu trke u naoružanju, razvoja nuklearnih postrojenja i energije. Rad ovih službi povezuje se sa atašesima za nauku pri diplomatskim misijama, a svrha im je uspostavljanje veza sa naučnim centrima država akreditacije, praćenje toka i razvoja naučnih istraživanja, identifikacija kadrova i sl.

Prema sistemu kojem pripadaju mogu se razlikovati obaveštajne organizacije političkih partija, pokreta i emigracije sa jedne, i one nadnacionalnog karaktera sa druge strane. Iako ne predstavljaju obaveštajne službe u pravom značenju reči, praksa je pokazala njihov veliki značaj.

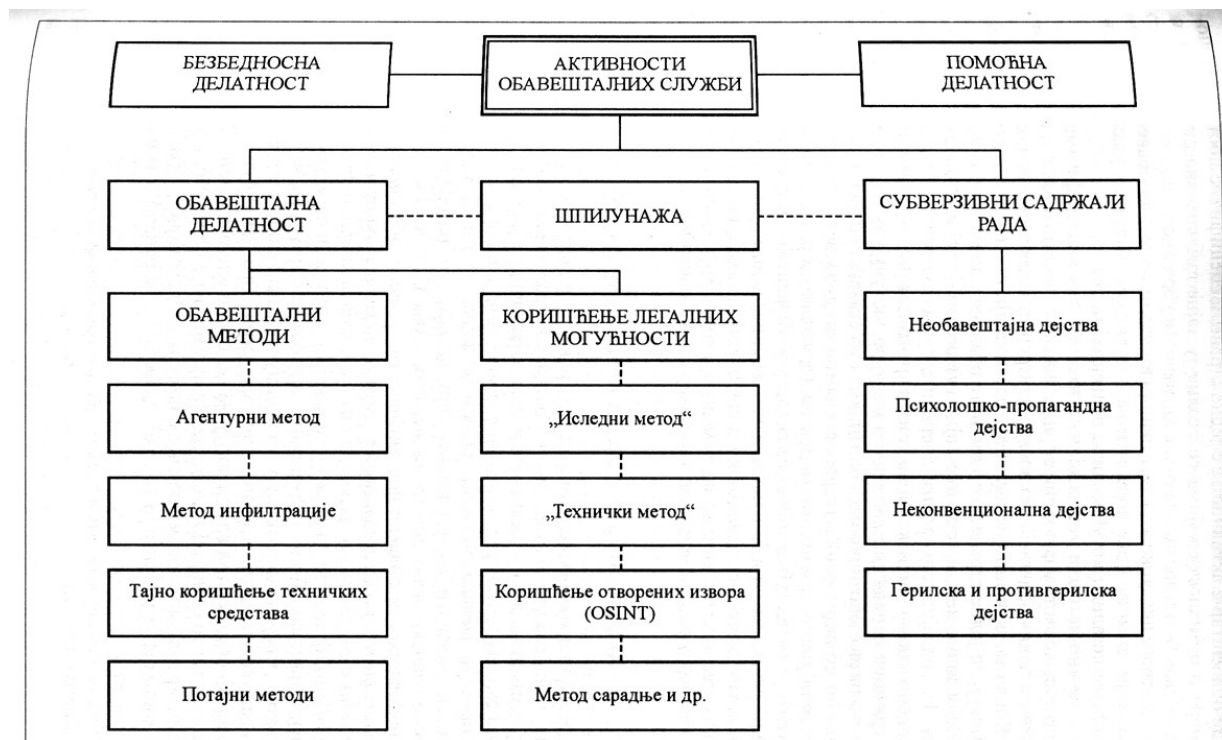
Obaveštajni elementi partija, pokreta i emigracije zadovoljavaju njihove bezbednosne interese, a u slučaju preuzimanja vlasti, oni faktički preuzimaju bezbednosno-obaveštajni sistem države. U partijama mogu biti integralni deo partijske organizacije, ali je moguće da čitava partijska organizacija, pored ostalih aktivnosti sprovodi i obaveštajnu delatnost. Kod emigrantskih organizacija, pogotovo onih ekstremnih, njihove obaveštajne organizacije predstavljaju ekspozituru neke obaveštajne službe zemlje u kojoj je locirana ili pak treće zemlje. U političkim pokretima obaveštajne aktivnosti se sprovode preko članova i simpatizera pokreta, a kada se pokret razvije i dobije šire razmere, njegova obaveštajna komponenta često postaje efikasnija od državnih službi.

Nadnacionalne obaveštajne organizacije predstavljaju institucionalizovani oblik saradnje obaveštajnih službi u kojoj obavezno dominira faktor vodeće zemlje. Tzv. nadnacionalna služba deluje prema jedinstvenom planu podelom poslova između pojedinih

nacionalnih obaveštajnih organizacija, a sam rad je koordiniran iz jednog centra. Tako postoji najbolja iskorišćenost postojećih efektivna, racionalna upotreba sredstava i stručnog kadra, razmena iskustava i podataka.

4.5. Metode obaveštajnog rada

Specifičnost obaveštajne službe je u tome što svoju društvenu funkciju obavlja primenom različitih metoda obaveštajnog rada, shvaćenih kao skup karakterističnih postupaka kojima se prikupljaju obaveštajni podaci od interesa za bezbednost ustavnog poretka. Mogući su različiti pristupi klasifikaciji metoda obaveštajne službe. Najčešća je podela na obaveštajne metode i neobaveštajne delatnosti. Obaveštajni metodi podrazumevaju metode prikupljanja sirovih obaveštajnih informacija i naučne metode i postupke u obradi tih informacija. Reći ćemo nešto više o najznačajnijim metodima prikupljanja obaveštajnih podataka.³⁶

Сл.3. – Облици активности обавештајних служби

Obeveštajno-operativni ili agenturni rad najstariji je način prikupljanja podataka. Preko njega se prikupljaju pre svega tajni i najbolje zaštićeni podaci protivnika. Agent je čovek koji po nalogu i za račun drugog obavlja određene obaveštajne zadatke. On je

³⁶ Prema: Savić, Dr. Andreja, 2007. *Nacionalna bezbednost*, Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.

sredstvo, izvor informacija obaveštajne službe, a proces njegovog angažovanja, ugrađivanja i korišćenja shvaćen je kao metod rada službe. Agent je rukovođen određenim motivima (to mogu biti ideološka opredeljenost, patriotska osećanja, materijalna korist, izbegavanje kompromitacije i mnogi drugi) a njegov rad karakterišu organizovano i neprofesionalno obavljanje posla, rad za račun obaveštajne službe, tajnost i konspirativnost. U faze agenturnog rada ubrajamo: nalaženje lica pogodnih za obaveštajni rad, proučavanje lica, vrbovanje, održavanje veze, obuku, proveravanje i nagrađivanje. Čak i u doba moderne tehnologije, i pored činjenice da se špijunaža tretira kao najteže krivično delo, ovaj metod ostaje u upotrebi jer su saznanja do kojim se putem njega dolazi nezamenljiva.

Tehnički metod podrazumeva primenu raznovrsnih tehničkih sredstava u obaveštajnom radu koja je usmerena na prikupljanje podataka od značaja za nacionalnu bezbednost. Ovo obuhvata kako postavljanje različitih uređaja kojima se registruju i izvode određeni obaveštajni podaci (razgovori, foto i video dokumenti, praćenje kretanja i sl.) tako i prikupljanje podataka drugim elektronskim sredstvima (računarima, radarima, sistemima za presretanje komunikacija i elektromagnetnog zračenja, sistemima za posebna merenja). Pored velikih prednosti, kao što su pouzdanost u prikupljanju informacija, otpor na napade, stalno poboljšanje tehnologije, brzina i blagovremenost, ovi sistemi imaju i svoje mane: nedovoljna preciznost informacija, skupljanje viška podataka, veoma skupe tehnologije, mogućnosti obmanjivanja i dr. Zbog toga je neophodno kombinovati i međusobno proveravati informacije dobijene putem različitih metoda obaveštajnog istraživanja.

Metod prikupljanja podataka iz otvorenih izvora, odnosno tzv. „legalna špijunaža“ označava prikupljanje obaveštajnih podataka iz javno dostupnih izvora kao što su mediji, dokumentacije diplomatskih predstavništava, naučne publikacije i brošure, rezultati legalnih opservacija i posmatranja teritorija i objekata, rezultati anketa i istraživanja javnog mnjenja is sl. Po nekim procenama, i do 80% obaveštajnih podataka može se obezbediti ovim putem. Takođe, analiziranjem javno dostupnih informacija moguće je suziti i definisati šta je to što je uskraćeno i što mora da se sazna primenom skupih, dugotrajnih i ponekad opasnih metoda tajnih obaveštajnih operacija.

Ostali metodi koji se primenjuju su metod *analize sadržaja* (ispitivanje sadržaja dokumenata dobijenih obaveštajnim radom, dobija sve veći značaj sa pojavom sredstava masovnih komunikacija a vezan je za sve metode obaveštajne delatnosti jer se njime postiže „slaganje mozaika“, odnosno dobijanje novog obaveštajnog podatka od više pojedinačnih informacija), *saradnja sa drugim obaveštajnim službama* (realizuje se putem bilateralnih ili

multilateralnih ugovora i sporazuma na najvišem državnom nivou, ili putem međusobnih dogovora između službi uz saglasnost njihovih država), *isledni metod* (podrazumeva dobijanje informacija iz ljudskih izvora isleđivanjem, ispitivanjem različitih bezbednosno interesantnih lica kao što su prebezi, strani agenti, emigranti, ratni zarobljenici; pri tome se primenjuju oblici ispitivanja tipični za društvene nauke: blago, neutralno i oštro, kao i tehnike intervju i anketa).

Metodi tajnih akcija obuhvataju „neobaveštajna“ dejstva obaveštajnih službi. To su najčešće subverzivne aktivnosti kojima se narušava bezbednost i integritet drugih zemalja, a svoj osnov nalaze u politici sile koja ima značajno mesto u međunarodnim odnosima. Sami metodi su veoma raznovrsni, a zajedničko im je da su to protivpravna, nelegitimna i nemoralna sredstva kojima se narušavaju norme o nemešanju u unutrašnje poslove drugih država. Navešćemo neke od njih

- *Agenti od uticaja* obično nisu brojni, do njih nije lako dopreti i stvoriti od njih čvrsta uporišta u određenoj zemlji. To su pre svega moralni ljudi koji iz ideoloških pobuda ili verovanja da svojoj zemlji čine dobro, rade za određenu stranu zemlju, ponekad da toga nisu ni svesni. Proučavaju se ključne i uticajne ličnosti, njihove želje, ambicije, predrasude i ranjiva mesta kako bi se njima moglo manipulirati. Zemlja koja gradi ovakve agente mora ih ubediti u to da je ona „glas istorije“ i da je najbolje prilagoditi politiku njenim interesima.

- *Frakcije i grupe* se pomažu organizaciono i finansijski i tako se afirmišu ili im se povećava uticaj u sistemu vlasti. One se onda upotrebljavaju za izazivanje i upravljanje društvenim krizama, za izvođenje prevrata i oružanih pobuna. Veliku ulogu u tim procesima igraju agenti od uticaja.

- *Plasiranje informacija i dezinformacija* spada u psihološko-propagandna dejstva i jedan je od češće primenjivanih metoda. Njime se najčešće neko diskredituje, dok je dosta teže na taj način jačati poverenje javnosti u neku političku ličnost. Osnovno je pitanje kako će javnost u datoj zemlji reagovati na plasiranu informaciju, da li će ostati pasivna ili će je prihvatiti i u kolikoj meri.

- *Nasilje i pretnje nasiljem* se sprovode da bi se ostvarili neki politički ciljevi zemlje koja ih vrši. To su pre svega već pominjani oblici političkog nasilja: terorizam, diverzija i sabotaza.

4.6. Mesto obaveštajne službe u političkom sistemu

Metod rada obaveštajne službe i njen karakter su u direktnoj zavisnosti od prirode datog društvenog poretka, odnosno samih ciljeva državne politike, tj. ostvarivanja interesa političke vlasti. Bitno je napraviti razliku između normativno-pravnog statusa obaveštajne službe i faktičke funkcije koju ona ima. Formalno, obaveštajna služba je uvek podređena političkim i izvršnim strukturama vlasti, a u stvarnosti je njen uticaj na ove strukture bitan, a često i dominantan.³⁷ Taj uticaj se zasniva na sledećim elementima:

- Na širokim ovlašćenjima po pitanju primene specifičnih metoda, radnji i sredstava u cilju dolaženja do informacija.

- Na monopolu nad najdelikatnijim informacijama, kojima može direktno uticati na kreiranje državne politike, jer može da oblikuje sadržaj, smisao, usmerenost, doziranost i distribuciju informacija.

- Na neposrednom kreiranju državne politike, jer obaveštajne službe ne daju samo činjenice već i stručno izveden sud o njima koji predstavlja preporuku za dalje vođenje politike.

- Na orijentaciji kako prema spoljnoj, tako i prema unutrašnjoj politici, makar i u funkciji zaštite interesa aktuelne vlasti, čime vrši uticaj na unutrašnje političke odluke i odnose.

- Na mogućnosti da u skladu sa političkim potrebama potpuno samostalno preduzima određene akcije na spoljnom i unutrašnjem planu.

Kao što je već rečeno, odnos između politike i obaveštajne službe se svodi na određivanje delokruga i predmeta rada obaveštajne službe od strane zvaničnih političkih institucija sa jedne strane, dok obaveštajna služba svojim informacijama utiče na pokretanje ukupne političke aktivnosti s druge strane.

Obaveštajna aktivnost treba da predstavlja brižljivo usmereni ulaz (input) za razmišljanje političkih kreatora i procese donošenja odluka. Prema tome, uspešnost delovanja obaveštajnih službi u kreiranju politike, pored poštovanja normativnog okvira, u zavisnosti je i od kvaliteta odnosa između političkih kreatora i obaveštajnih struktura, pri čemu ti odnosi moraju biti utemeljeni na široko prihvaćenom sporazumu oko zadataka koje imaju obe strane.³⁸

V SPREČAVANJE ZLOUPOTREBA DRŽAVNOG MONOPOLA SILE

³⁷ Savić, Dr. Andreja, 2007. *Nacionalna bezbednost*, Beograd: Kriminalističko-policajska akademija, str. 89.

³⁸ *Ibid.*, str. 92.

5.1. Nadzor nad sistemom bezbednosti

Kada se govori o radu bezbednosnih institucija jednog društva, pitanje koje u jednom trenutku počne da se nameće je „ko čuva čuvare?“. U poslovima bezbednosti se radi zaštite demokratski utvrđenih prava većine, krše prava manjine koja ih ugrožava. Problemi nastaju kada ove grupe zamene mesta.³⁹ Da se to ne bi desilo, neophodni su kontrola i nadzor.

Pravni sistem ima zadatak da jasno i nedvosmisleno odredi vrednosti koje sektor bezbednosti treba da štiti. Što su ove vrednosti i organi koji treba da ih štite bolje određeni, smanjuje se mogućnost da sektor bezbednosti odstupi od svog zadatka. Parlament ovde deluje preventivno, definisanjem vrednosti koje se štite, pretnji od kojih se štite, kriterijume za određivanje prijatelja i neprijatelja ali i kontrolom sprovođenja datih smernica i poštovanja utvrđenih principa. Potrebno je utvrditi da li su aktivnosti koje sektor bezbednosti preduzima efikasne i kvalitetne, legalne i da li zaista štite interese građana.

Savremene demoratije stvaraju složen sistem kontrole, provera i ravnoteža koji treba da obezbedi poštovanje navedenih zahteva. Parlament, kao reprezent volje građana, ima posebnu ulogu u ostvarenju ovog cilja. Njemu u ostvarivanju te kontrolne uloge pomažu i različite institucije civilnog društva: nevladine organizacije, mediji, stručni forumi itd.

Ostvarivanje parlamentarnog nadzora vrši se na više načina:

- Donošenjem zakona koji regulišu sektor bezbednosti (njima se ustanovljavaju institucije bezbednosti, određuju njihova organizacija i ovlašćenja)

- Odobranjem budžeta (osim prava da odobri ili ne odobri budžet, parlament ima pravo da zna sve konkretne stavke za koje će se on koristiti pa i one koje predstavljaju tajnu)

- Formiranjem odbora (ovo je pravo od suštinskog značaja; odbori imaju pravo da sprovode saslušanja i zahtevaju prisustvo ministara i obaveštajnih rukovodilaca na svojim sastancima; detaljno analiziraju zakone iz oblasti bezbednosti; podnose im se redovni izveštaji o radu bezbednosnih službi; zastupljeni su poslanici svih parlamentarnih stranaka, a po pravilu predsedava predstavnik opozicije)

³⁹ Janković, Saša, 2003. Antologija tekstova sa škola reforme sektora bezbednosti, *Parlamentarna kontrola sektora bezbednosti*, Beograd: ISAC Fond, str. 94.

- Pristup informacijama (parlament ima pravo da zatraži na uvid svaki dokument, da sasluša svedoke, sprovodi finansijske kontrole, da ostvari uvid u funkcionisanje svih objekata i jedinica)

U sprovođenju ovih mehanizama kontrole može doći do određenih problema. Često se desi da parlamentarcima nedostaje politička volja da vrše efikasan nadzor nad sektorom bezbednosti. Nekada se ova pitanja ne nađu visoko na listi prioriteta stranaka ili samih parlamentaraca koji njima treba da se bave. Pored toga, posao kontrole i nadzora nad sektorom bezbednosti traži određena znanja i specijalizacije. Ovo se donekle ispravlja formiranjem posebnih odbora za bezbednost u kojima učestvuje manji broj poslanika koji se vremenom specijalizuju za datu oblast. Saradnja između svih strana u procesu kontrole je veoma bitan momenat. Neophodno je da sve strane prepoznaju zajednički interes, i da izgrade atmosferu uzajamnog poštovanja i priznavanja profesionalnih kompetencija. Čak i ako dođe do određenih sukoba između strana u procesu, to je stavka sa kojom se računa jer tada dolazi do realizacije principa međusobnog ograničavanja moći i njihovih nosilaca, a to upravo i čini mogućim sistem podele vlasti i čuva društvo od autokratije.⁴⁰

Zbog svoje delikatnosti, postojanje i kvalitet parlamentarne kontrole sektora bezbednosti merilo je ne samo za uspeh reforme sektora bezbednosti već i za ukupan nivo demokratskih odnosa u društvu.⁴¹ Smatra se da je država bez parlamentarne kontrole bezbednosnog sektora nedovršena demokratija.

5.2. Bezbednost i sloboda

Početak XXI veka doneo je nove bezbednosne izazove, pre svega u vidu globalnog terorizma. Suprotstavljenje novom „nevidljivom“ neprijatelju, odnosno snalaženje u situaciji gde neprijatelj može biti bilo ko, a posledice njegovog delovanja nesagledive dovelo je do slično ekstremnog odgovora institucija koje mu se suprotstavljaju. Neviđeni tehnološki napredak učinio je mogućim prismotru, praćenje i kontrolu komunikacija na nivou čitavih društava. Mere kao što su beleženje i čuvanje svih internet pretraga, čuvanje telefonskih listinga, postavljanje ogromnog broja sigurnosnih kamera, automatski nadzor e-

⁴⁰ George, R. and Kline R. (ed.) 2006. *Intelligence and the National Security Strategist*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers inc, p. 66.

⁴¹ Janković, Saša, 2003. Antologija tekstova sa škola reforme sektora bezbednosti, *Parlamentarna kontrola sektora bezbednosti*, Beograd: ISAC Fond, str. 110.

mail poruka, biometrijska kontrola i sl.⁴² ostavljaju uznemirujući eho poznatog načela Štazi-ja: „Mi moramo da znamo sve!“

Problem naravno nije u samim ovim merama, ispravno upotrebljene one doprinose bezbednosti jer pogađaju upravo one koji narušavaju zakonom uspostavljeni poredak. Iako pre svega oslonjene na tehnička sredstva koja imaju određene nedostatke (preterana količina informacija koju je nemoguće obraditi, nepouzdanost informacija) mogućnost njihove eventualne zloupotrebe protiv građana je velika.

Bezbednost, odnosno odsustvo pretnje po ustanovljene vrednosti, mora se shvatiti u širem smislu, gde obuhvata i *sigurnost*, odnosno poverenje u svoje resurse, i mogućnost njihove upotrebe na ostvarnju ciljeva.⁴³ Društvo koje je zaokupljeno izbegavanjem opasnosti blokira svoje kreativne potencijale i može upasti u zamku uspostavljanja nacionalne bezbednosti kao vrhovne vrednosti. Iako neophodan uslov postojanja i napretka svake države, nacionalna bezbednost ne može i ne sme zameniti ni diktirati razvoj društva. Država „noćnih čuvara“ može kvantitativno proširiti neke svoje ingerencije, ali njihova kvalitativna izmena bi predstavljala kršenje osnovnih građanskih prava. Bezbednost i sloboda nikako ne mogu biti antipodi jer jedno drugo uslovljavaju i dopunjavaju.

Ostaje da se vidi da li će mehanizmi ograničenja manifestacije državne sile uspeti da odgovore na izazove koje im novo doba postavlja.

VI ZAKLJUČAK

⁴² Duclos, Denis, 2004. *Le Monde Diplomatique* no. 9/04, *Watching Them Watching Us*, str. 1.

⁴³ Dimitrijević, Vojin, 1973. *Bezbednost i politička zajednica*, str. 22.

Dok koncepcije međunarodnih odnosa koje isključuju upotrebu nasilja, odnosno čine je suvišnom, ne izađu iz sfere utopije, države kao njihovi osnovni subjekti nastaviće da razvijaju strategije napada i odbrane uz manje ili više poštovanja pravnih i moralnih normi. Institucionalni kapaciteti za suzbijanje (i sprovođenje) nasilnih akcija svojih političkih vlasti pratiće ove tendencije i razvijaće se u skladu sa njima.

Suštinski neophodna za održanje pravnog poretka, primena sile od strane državnih službi je pod sve većom kontrolom kako legitimnih nosilaca političke vlasti, tako i od strane javnosti koja se na izborima pojavljuje kao krajnji arbitar adekvatnosti mera sprovedenih u njeno ime.

U ovom radu naveli smo neke od najčešćih oblika političkog nasilja, kao i institucionalne mehanizme koje država stvara da bi im se suprotstavila. Takođe, opisali smo načine sprečavanja mogućnosti da državni monopol sile postane sam sebi svrha i sam postane izvor političkog nasilja.

Sistem bezbednosti jedne države zavisi od njenih sredstava za odbranu i od pravne osnove koja reguliše njihovu upotrebu. Ipak, ne sme se zaboraviti da je bezbednost potreban, ali ne i dovoljan uslov za razvoj. Njega mogu ostvariti samo nesputane ljudske snage organizovane u demokratsko i slobodno društvo.

LITERATURA

- Simeunović, Dragan, 1989. *Političko nasilje*, Beograd: Radnička štampa.
- Simeunović, Dragan, 2002. *Teorija politike*, Beograd: Nauka i društvo.
- Tadić, Ljubomir, 1996. *Nauka o politici*, Beograd: Bigz.
- Milošević, Dr. Milan, 2001. *Sistem državne bezbednosti*, Beograd: Policijska akademija.
- Bajagić, Mladen, 2004. *Obaveštajna aktivnost i spoljna politika SAD*, Beograd: Viša škola unutrašnjih poslova.
- Savić, Dr. Andreja, 2006. *Obaveštajne službe i nacionalna bezbednost*, Kragujevac: Pravni fakultet.
- Savić, Dr. Andreja, 2002. *Bezbednost sveta od tajnosti do javnosti*, Beograd: Institut bezbednosti.
- Simić, Dragan, 2002. *Nauka o bezbednosti*, Beograd: Službeni list.
- Hadžić, Miroslav, 2003. *Reforma sektora bezbednosti*, Beograd: Centar za civilno-vojne odnose.
- George, R. and Kline R. (ed.) 2006. *Intelligence and the National Security Strategist*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers inc.
- Herman, Michael, 1996. *Intelligence Power in Peace and War*, Cambridge: Royal Institute of International Affairs.
- Handel, Michael I. (ed.), 1989. *Leaders and Intelligence*, Oxon: Frank Cass & Co.
- Charters, D.A. 1996. *Intelligence Analysis and Assessment*, Oxon: Frank Cass & Co.
- Lerner, K.L. 2004. *Encyclopedia of Espionage, Intelligence and Security*, Farmington Hills: Gale Group.
- Savić, Dr. Andreja, 2007. *Nacionalna bezbednost*, Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
- Jevtić, Miroljub, 2001. *Savremeni džihad kao rat*, Beograd: Nikola Pašić.